

ADAM IZDEBSKI

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

WPROWADZENIE DO SEKCJI SPECJALNEJ „HISTORIA ŚRODOWISKOWA POLSKI I EUROPY ŚRODKOWEJ”¹

Historia środowiskowa gości już na łamach *Historyki* od kilku numerów. Wpierw pojawiła się w formie historii klimatu świata śródziemnomorskiego², a w poprzednim numerze, poświęconym nowym podejściom do humanistyki, była reprezentowana przez duży artykuł badawczy i przegląd literatury; tym razem oba teksty odnosiły się już bezpośrednio do tematyki polskiej³. Niniejszy numer można uznać za kolejny krok w kierunku wprowadzenia historii środowiskowej do polskiego dyskursu historycznego: zwiiera on ponad dziesięć tekstów poruszających wszystkie kluczowe aspekty historii środowiskowej Polski i Europy Środkowej.

Badania nad wzajemnymi związkami człowieka i środowiska przyrodniczego na przestrzeni dziejów przybierały w nowoczesnej historiografii formy bardzo różne. Zainteresowanie środowiskiem geograficznym, w którym działał człowiek w przeszłości, po raz pierwszy zyskało na zna-

¹ Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2016–2019.

² A. Izdebski, *Między Scyllą determinizmu a Charybdą niepewności: spotkania klimatologów z historykami i archeologami średniowiecznego Bliskiego Wschodu*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 43, 2013, s. 117–126; *idem*, *Konwergencja nauk przyrodniczych i historycznych: teoretyczny potencjał i praktyczne trudności*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 44, 2014, s. 65–92.

³ A. Izdebski *et al.*, *Historia przyrodniczo-gospodarcza Polski w świetle analizy ilościowej danych palinologicznych*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 45, 2015, s. 127–160; M. Praczyk, *Czy historia się ekologizuje? Polska współczesna historiografia wobec natury*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 45, 2015, s. 39–54.

czeniu w szkole *Annales*. Prace Luciena Febvre'a⁴, a następnie Fernanda Braudela⁵, stały się decydującym impulsem do rozwoju geografii historycznej oraz wszelkich historii regionalnych zorientowanych na krajobraz, jak *landscape history* w Wielkiej Brytanii czy *Landeskunde* w świecie niemieckojęzycznym. Podczas gdy tradycyjnie geografowie zajmujący się przeszłością stosunków społeczno-gospodarczych badają przemiany historyczne zjawisk geograficznych, przestrzennych, w tym przede wszystkim osadnictwa, szkoła *Annales* zachęcała do poznawania geograficznych (tak przestrzennych, jak i przyrodniczych) uwarunkowań rozwoju dawnych społeczeństw i cywilizacji. Podczas gdy dosyć statyczne i jednak deterministyczne podejście *Annales* — po obrodzeniu pomnikowymi pracami w latach 60. i 70. — można uznać obecnie za słabo reprezentowane, geografia historyczna pozostaje do dziś dnia bujnie rozwijającą się dyscypliną badawczą. Korzysta obficie z nowych metod analizy i przedstawiania danych powstających w ramach nauk o Ziemi, zmieniając wciąż nasze rozumienie przestrzennych ram życia człowieka w przeszłości⁶.

W odróżnieniu od geografii historycznej historia środowiskowa zajmuje się łącznie dziejami grup społecznych i zamieszkiwanych przez nich światów przyrodniczych, które wedle założeń dyscypliny są uznawane za istotny element — jeżeli nie wręcz kluczowego aktora — procesu historycznego. Podczas gdy dla szkoły *Annales* środowisko geograficzne jest swego rodzaju teatrem, który wyznacza ramy ludzkich spraw, dla historyków środowiskowych przyroda jest uczestnikiem dziejów, zmienia się wraz z człowiekiem a równocześnie człowiek zmienia się wraz nią. Rozdzielić obydwu nie sposób (jak chociażby oddzielić bakterie i wirusy od ich nosiciela i gospodarza?). Na historię środowiskową można też spojrzeć jako na jedną z prób „dania głosu” w historiografii uczestnikom dziejów, których wcześniejsza historiografia spychała na margines: kobietom, niewolnikom, mniejszościom etnicznym, warstwom niższym, wreszcie — roślinom, zwierzętom i całym ekosystemom, które współtworzą ludzkie cywilizacje (z czego w pełni zdajemy sobie sprawę dopiero w epoce Antropocenu). Historia środowiskowa narodziła się w trakcie „rewolucji” historiograficznej (i obyczajowej) lat sześćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych, a jej nazwa — *environmental history* — po raz pierwszy pojawiła się nie w tytule tekstu naukowego, ale w nazwie zajęć, które miały konstruktyw-

⁴ L. Febvre, *La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*, Collection: Evolution de l'humanité, Paris 1922; bardzo wcześnie przetłumaczona na angielski: L.P.V. Febvre, *A Geographical Introduction to History*, London–New York 1925.

⁵ Przede wszystkim oczywiście F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949.

⁶ Literatura na ten temat jest oczywiście ogromna, w tym miejscu należy odesłać do najnowszego polskiego wprowadzenia w tę dyscyplinę: J. Tyszkiewicz, *Geografia historyczna: zarys problematyki*, „Nauki Pomocnicze Historii. Seria Nowa”, Instytut Historii PAN, Warszawa 2014.

nie odpowiadać na zainteresowania poznawcze i zaangażowanie polityczne ówczesnych studentów⁷.

Obecnie w Ameryce Północnej historia środowiskowa jest pełnoprawną dyscypliną akademicką; żaden poważny wydział historii nie może obejść się bez specjalisty z tej dziedziny, podobnie jak nie może nie mieć specjalisty od historii Stanów Zjednoczonych czy historii społecznej ostatnich stuleci. W wiek „dojrzały” wkracza obecnie już trzecie pokolenie historyków środowiskowych, toczą się intensywne dyskusje na temat ram interpretacyjnych i teoretycznych przyjmowanych przez dyscyplinę⁸, która tymczasem bardzo wyraźnie podzieliła się na kilka ważnych nurtów tematycznych⁹. Inaczej sytuacja przedstawia się niestety w Europie. Zainteresowanie historią środowiskową pojawiło się znacznie później (chlubnym wyjątkiem, rodzajem „europejskiej specjalności”, jest historia klimatu¹⁰), i wciąż w większości krajów europejskich historycy środowiskowi pozostają rzadkimi specjalistami. Bardzo wyraźnie ujawniają się też różnice w tradycjach naukowych poszczególnych krajów. Podczas gdy w Anglii początkowo dominowali geografowie¹¹, aby obecnie ustępować pola historykom pracującym w ramach paradygmatu powstałego w Stanach Zjednoczonych¹², w Niemczech duże znaczenie mają podejścia rozwijane na gruncie nauk przyrodniczych¹³, natomiast we Francji do bardzo niedawna historia środowiskowa nieomal nie istniała, „przytłoczona” podejściem *Annales*¹⁴.

⁷ D. Worster, *Doing Environmental History*, [w:] *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History*, red. D. Worster, Cambridge 1988, s. 289–307.

⁸ *The Oxford Handbook of Environmental History*, red. A.C. Isenberg, Oxford University Press 2014.

⁹ J.R. McNeill, *Observations on the Nature and Culture of Environmental History*, „History and Theory” 42, nr 4 (1 December 2003), s. 5–43, doi: 10.1046/j.1468-2303.2003.00255.x.

¹⁰ C. Pfister, *The Vulnerability of Past Societies to Climatic Variation: A New Focus for Historical Climatology in the Twenty-First Century*, „Climatic Change” 100, nr 1, 2010, s. 25–31, doi: 10.1007/s10584-010-9829-2; V. Winiwarter et al., *Environmental History in Europe from 1994 to 2004: Enthusiasm and Consolidation*, „Environment and History” 10, nr 4, 2004, s. 501–30, doi: 10.3197/0967340042772685.

¹¹ Np. I.G. Simmons, *Environmental History: A Concise Introduction*, Oxford: Blackwell, 1993; N. Roberts, *Holocene: An Environmental History*, Third edition, Chichester, England 2014.

¹² Takim jak P. Warde, *Ecology, Economy and State Formation in Early Modern Germany*, Cambridge Studies in Population, Economy, and Society in Past Time; 41, Cambridge, UK–New York 2006.

¹³ B. Herrmann, *Umweltgeschichte — Eine Einführung in Grundbegriffe*, Berlin: Springer, 2013, <http://www.springer.com/de/book/9783642297243>; V. Winiwarter, M. Knoll, *Umweltgeschichte: eine Einführung*, Köln 2007.

¹⁴ G. Quennet, *Qu'est-ce que l'histoire environnementale*, L'environnement a une histoire, Seyssel 2014.

W niniejszym numerze specjalnym udało nam się zgromadzić teksty reprezentujące większość kluczowych tematów, którymi zajmują się historycy środowiskowi. Są to z jednej strony studia mocno zorientowane na rzeczywisty, materialny krajobraz przyrodniczy i jego przemiany historyczne, z drugiej strony — artykuły rekonstruujące specyficzne dla poszczególnych epok przedstawienia świata przyrody. Silnie reprezentowane są badania nad przyrodniczo-społecznymi konsekwencjami rewolucji przemysłowej i rozwoju nowoczesnych stosunków gospodarczych, dwa teksty dotyczą wreszcie historii zmian klimatycznych i ich wpływu na dzieje człowieka. Do pełnego obrazu brakuje jeszcze prac poświęconych historii zwierząt oraz chorób, bakterii i wirusów (choć te jak najbardziej prowadzone są na polskich akademiach medycznych¹⁵), jak i tematyki ochrony przyrody *sensu stricto*, chociaż przewija się ona w pojedynczych tekstach (zwłaszcza w artykułach Christiana Lotza i Jawada Daheura). Należy przy tym podkreślić, że udało się utrzymać bardzo silną koncentrację tomu na obszarze Polski (właściwie tylko jeden tekst nie dotyczy wprost naszego kraju), oraz zaprosić do współpracy badaczy z zagranicznych ośrodków we Francji, Niemczech i na Węgrzech. Równocześnie tom obejmuje szerokie spektrum chronologiczne, od późnego średniowiecza po III RP.

Zapraszamy do lektury!

¹⁵ Zob. chociażby prace K. Pękackiej-Falkowskiej z Poznania, autorki rozprawy doktorskiej pt. *Epidemie chorób zakaźnych w nowożytnym Toruniu. Wielka zaraza w trakcie III wojny północnej jako fakt totalny* (UMK w Toruniu, 2012).